

Коруц У. З.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри міжнародного права
та порівняльного правознавства
Київського міжнародного університету

Вишневський Б. С.,
студент юридичного факультету
Львівського національного університету імені Івана Франка

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ЗЛОЧИНИ ПРОПАГАНДИ ТА ДЕЗІНФОРМАЦІЇ

INTERNATIONAL LEGAL RESPONSIBILITY FOR CRIMES OF PROPAGANDA AND DISINFORMATION

Розкрито сутність та особливості інституту міжнародно-правової відповідальності. Досліджено основні детермінанти відповідальності за злочини пропаганди. Проаналізовано міжнародно-правове закріплення відповідальності за злочини пропаганди війни. Визначені особливості та зміст дезінформації як суспільно небезпечної міжнародної протиправної поведінки. Розкрито особливості та механізми настання шкідливих наслідків дезінформації. Доведена необхідність уніфікованого міжнародно-правового закріплення відповідальності за злочини дезінформації.

Ключові слова: пропаганда війни, дезінформація, міжнародно-правова відповідальність, міжнародне право, міжнародно-правовий акт.

Раскрыта сущность и особенности института международно-правовой ответственности. Исследованы основные детерминанты ответственности за преступления пропаганды. Проанализировано международно-правовое закрепление ответственности за преступления пропаганды войны. Определены особенности и содержание дезинформации как общественно опасного международного противоправного поведения. Раскрыты особенности и механизмы наступления вредных последствий дезинформации. Доказана необходимость унифицированного международно-правового закрепления ответственности за преступления дезинформации.

Ключевые слова: пропаганда войны, дезинформация, международно-правовая ответственность, международное право, международно-правовой акт.

There were revealed the essence and features of the institute of international legal responsibility. The main determinants of responsibility for propaganda crimes were investigated. The international legal determination of responsibility for the crimes of propaganda of war was analyzed. Specific features and content of misinformation were defined as socially dangerous international illegal conduct. There were disclosed the features and mechanisms of the onset of harmful consequences of disinformation. The need for a unified international legal fixation of responsibility for crimes of misinformation was proved.

Key words: propaganda of war, disinformation, international legal responsibility, international law, international legal act.

Глобалізаційні процеси, тотальна інтеграція держав у регіональні та міжнародні об'єднання, інтенсифікація поширення інформаційних технологій та становлення нової суспільної формації – інформаційного суспільства становлять собою нові глобальні ризики та виклики для сталого розвитку держав. Темпи розвитку технологічних можливостей суттєво впливають на всі без виключення сфери суспільного життя. Інформація перетворюється на засіб ведення боротьби в площині національного та інтернаціонального масштабу. Відбувається становлення нової концепції управління конфліктами – інформаційні війни, використання яких вже нині демонструє ефективність та руйнівну міць для держави.

Для України приклади інформаційної війни є надзвичайно відчутними, а досвід дає змогу вже робити висновки щодо запровадження більш ефективних механізмів їх протидії. Актуалізується питання підвищення дієвості механізмів нормативно-правового регулювання інформаційних відносин, а також питання відповідальності за протиправні дії з інформацією або протиправне її використання. Нагальним є питання розроблення нових форм відповідальності за злочини пропаганди та дезінформації. Потребують

вивчення міжнародний досвід та механізми притягнення до міжнародно-правової відповідальності за такі злочини. З огляду на їх негативний вплив на систему національної безпеки, цілком слушним є вивчення можливостей імплементації інститутів міжнародно-правової відповідальності за злочини пропаганди та дезінформації у національну правову систему.

Проблема міжнародно-правової відповідальності за злочини пропаганди та дезінформації не знайшла свого належного висвітлення в системних наукових дослідженнях, але вже виступає предметом дослідження таких вчених, як Р.М. Валєєв, Н.А. Зелінська, Т.О. Ісакова, О.О. Костенко, П.В. Пекар, І.П. Сафіуліна, В.І. Свинцов та ін.

Метою статті є аналіз інституту міжнародно-правової відповідальності за злочини пропаганди та дезінформації та пошук шляхів активізації процесу її запровадження в законодавство України.

Міжнародно-правова відповідальність – це спеціфічний інститут міжнародного права, який передбачає наявність системи особливих санкцій, визнаних більшістю учасників міжнародних відносин за дії, осуджувані або визнані світовою спільнотою як

такі, що суттєво загрожують глобальній безпеці, а також грубо порушують права та інтереси людини і громадянина. Система міжнародної відповідальності не є настільки структурованою та стабільною, як система відповідальності, встановлена в межах системи національного права. Механізми притягнення та реалізації захисту в сфері міжнародної відповідальності є гнучкішими та менш оперативними, порівняно з національним законодавством будь-якої країни. Разом із тим, на відміну від національного законодавства, міжнародне право майже унеможлиблює уникнення відповідальності, оскільки в його дотриманні зацікавлена більшість суб'єктів міжнародного права.

В.Ф. Антипенко зазначає: «Міжнародно-правова відповідальність має відчутну специфіку. Вона не є ані приватноправовою, ані кримінально-правовою. Вона становить собою вид публічно-правової відповідальності. У минулому традиційна відповідальність мала двосторонній характер і зумовлювалася спричиненням шкоди» [6, с. 318–320]. Особливість самого існування такого виду відповідальності та механізму притягнення до неї полягає в тому, що дотримання міжнародно-правових норм відбувається в добровільному порядку після ратифікації в певний спосіб тих чи інших міжнародно-правових актів, якими такі норми закріплені, або після приєднання держави до відповідної міжнародної угоди.

Сам той факт, що держава, приєднуючись до системи міжнародного правопорядку, бере на себе зобов'язання та дотримується їх, засвідчує прагнення утримати такий правопорядок та зберегти в незалежності від системи національного законодавства. І навіть у разі, якщо національне право не визнає протиправним той чи інший вид поведінки, після приєднання відповідні зміни вносяться задля ефективного дотримання та виконання взятих на себе зобов'язань.

Ю.В. Малишева зауважує, що держави як основні суб'єкти міжнародного права не підпорядковуються одна одній, тому й немає централізованого апарату примусу, здатного зобов'язувати суверенних суб'єктів дотримуватись міжнародно-правових норм. Паритетний та координаційний характер міждержавних відносин зумовив особливості механізму примусу, відповідно до якого «охорона прав та інтересів його суб'єктів, у разі необхідності, може здійснюватись через примус самими суб'єктами» [5, с. 35]. Отже, «міжнародно-правова відповідальність ґрунтується на концепції об'єктивної відповідальності, відповідно до якої відповідальність настає в результаті самого факту порушення норм, незалежно від вини або завдання шкоди. Концепція віддзеркалює загальну зацікавленість держав у підтриманні міжнародного правопорядку» [6, с. 318–320]. При чому таке підтримання відбувається не однією державою, а кількома, що суттєво підвищує ефективність системи міжнародно-правової відповідальності.

Поняття «міжнародний злочин» може трактуватися не тільки як «міжнародно-визнане», але і як «міжнародно-небезпечне» правопорушення

[2, с. 276]. Через аналіз в такому аспекті «пропаганди» або «дезінформації» як міжнародні злочини заслуговує на увагу особлива риса, яка, власне, і формує той самий характер «злочину», – суспільна небезпека. Через це як така пропаганда як сукупність дій, спрямованих на поширення певної ідеї, не може вважатися злочином, а отже, пропаганда повинна мати цілком конкретні небезпечні наслідки, при чому небезпечні для більшості суспільства та світової спільноти. Такими наслідками можуть вважатися війна, геноцид або інші масові злочини проти людини і громадянина.

Такий самий підхід – необхідність існування безпосереднього причинно-наслідкового зв'язку між діями та суспільно-небезпечними наслідками – має бути притаманним дезінформації, якщо її розглядати як злочинну діяльність.

Як зазначає П.В. Пекар, пропаганда як вид злочину має конкретну прив'язку до суспільно небезпечних процесів або окремих актів, наслідки якого можуть стати суттєвою загрозою для міжнародного правопорядку. В цьому контексті пропаганда як міжнародний злочин визнається виключно стосовно конкретного акту, який сам по собі має негативні суспільні наслідки [7, с. 128]. В той же час, як зауважує М.І. Хавронюк, «незважаючи на велику суспільну небезпечність та міжнародний характер, кримінально-правова заборона пропаганди війни як злочин проти миру в європейських країнах майже не передбачена. Причина в тому, що поступово дедалі більше європейських держав визнають юрисдикцію Міжнародного кримінального суду і, відповідно, в їх національних кримінальних кодексах положення про відповідальність за міжнародні злочини (злочини проти миру та безпеки людства, воєнні злочини, геноцид тощо) зникають» [11 с. 314].

Такий підхід є слушним із позиції масштабів суспільної небезпеки, яка може бути завдана людству чи окремому регіону внаслідок ведення військових дій або введення воєнного положення, хоча пропаганда може мати негативні суспільні наслідки навіть для окремої релігійної, етнічної чи культурної груп, при чому незалежно від місця переживання та перебування її представників.

За таких умов йдеться про вибірковість предмета пропаганди, але суспільно небезпечні наслідки такому способу пропаганди притаманні в не меншою мірою. Єдина відмінність – це локальність характеру таких наслідків. Наприклад, пропаганда геноциду матиме ширші географічні межі наслідків його скоєння через неоднорідність розселення конкретної нації. Але варто зауважити, що до міжнародного глобального характеру дій, пов'язаних із пропагандою, частіше за все національні законодавства ставляться досить вибірково.

Так, М.І. Хавронюк зазначає: «Для європейських країн загальною тенденцією є встановлення кримінальної відповідальності за публічні заклики до збройної агресії проти власної країни. Такий злочин, як правило, розташований серед тих, родові ознаки яких стосуються настання загрози національній без-

пеці» [11, с. 314]. Натомість міжнародно-правове закріплення пропаганди війни відбулося вже за наслідками Другої світової війни в 1947 р. Так, Генеральна асамблея ООН розробила та прийняла Резолюцію № 110 про «Заходи, які мали бути прийняті проти пропаганди і розпалювачів нової війни», відповідно до якої «ООН засуджує будь-яку пропаганду, незалежно від того, в якій формі вона ведеться та чи має на меті створити або посилити загрозу миру, або спричиняє акт агресії» [8]. Таке саме закріплення осуд пропаганди війни отримав і в Статуті ООН, а пізніше у VI Нюрнберзькому принципі, який розкривається в тому, що «злочини, які караються за міжнародним правом, – це зокрема злочини проти миру:

– планування, підготовка, розв'язання або ведення агресивної війни або війни внаслідок порушення міжнародних угод та договорів;

– участь у загальному плані або змові, спрямованих на здійснення будь-яких дій, згаданих вище» [9; 1].

Отже, можна стверджувати, що пропаганда війни являє собою злочин у міжнародному праві, тобто міжнародне визнання протиправності дій лише в тому разі, коли такі дії призвели до суттєвої шкоди, що нанесена цивільному населенню, суб'єкту міжнародних відносин. Тобто наслідком пропаганди війни має бути або початок військових дій, або пряма шкода, завдана внаслідок дій сторін, спрямованих на розв'язування війни чи утиск певної соціальної групи в будь-який спосіб.

При цьому варто мати на увазі, що в міжнародній правовій практиці є випадки, коли автори та безпосередні виконавці пропагандистських акцій притягувались до відповідальності за злочини проти людяності, як це було з вироком Міжнародного кримінального трибуналу по Руанді щодо засновників радіостанції RTLM [3]. Міжнародний кримінальний трибунал визнав винними та притягнув директора радіостанції Ф. Нахімана та ведучого Ж. Руджу до відповідальності у вигляді довічного строку ув'язнення та 12 років позбавлення волі відповідно. Притягнення до відповідальності стало можливим після того, як було доведено, що передачами радіостанції збройні групи Інтерахамве та інші ополченці були підбурені до агресивних дій та вбивства представників народності тутсі через заклики та обґрунтування RTLM, що тутсі є ворогами Руанди. Тобто притягнення до міжнародної відповідальності стало можливим лише після того, як було доведено причинно-наслідковий зв'язок між сюжетом RTLM та масовими вбивствами представників народності тутсі, підбуреними на такі дії ополченцями.

Таким чином, міжнародне право та світова спільнота не лише ідентифікують пропаганду як тяжкий злочин, але і закріплюють одразу кілька видів міжнародно-правової відповідальності. Щоправда, варто зробити висновок, що основний акцент міжнародне право робить як раз на такому злочині, як «пропаганда війни», хоча саме формулювання потребує суттєвого розширення, враховуючи сучасні соціально-економічні реалії та зміну військової доктрини багатьох країн.

Актуалізуючи це питання через призму українського досвіду, варто розширити склад злочину «пропаганда війни» аж до дій, що пропагують неприязнь та ворожнечу між різними соціальними, етнічними, культурним групами. Взагалі як ідентифікатор дії чи умислу дії в цьому злочині треба розглядати умисне протиставлення однієї соціальної групи (незалежно від риси, яка є спільною та об'єднуючою для такої групи) іншій. Тому пропаганда війни потребує розширення і включення до свого складу таких явищ, як «пропаганда насильництва», «пропаганда збройної агресії», «пропаганда сепаратизму».

Не варто забувати, що особливість міжнародно-правової відповідальності полягає, зокрема, і в тому, що вона стосується дії, які призводять до суттєвої шкоди суб'єктам міжнародних відносин – державам. Таким чином, цілком доцільно актуалізувати проблему закріплення на міжнародно-правовому рівні такого поняття, як «пропаганда сепаратизму», розглядаючи такі дії в площині насильницького змуну державних кордонів.

На відміну від злочинів, пов'язаних із пропагандою, такі протиправні дії, як дезінформація, в міжнародно-правовому вимірі не знайшли належної правової оцінки з позиції розробки та запровадження окремого інституту відповідальності. Насправді дезінформація розглядалася світовою спільнотою лише стосовно економічної діяльності суб'єктів господарювання та захисту прав споживачів.

Наприклад, В.І. Свінцов визначає дезінформацію як «передачу (об'єктивно) хибного знання як істинного або (об'єктивно) істинного як хибного» [10, с. 83]. О.О. Костенко, спираючись на роботи П. Картрайта, зауважує, що дезінформація, насамперед, стосується сфери захисту прав споживачів на якісну та достовірну інформацію: «Сучасні умови ринку, який є далеким від ідеального та збалансованого, роблять споживачів особливо вразливими і тому вони потребують захисту методами публічного права (кримінального)» [4]. На нашу думку, така позиція є надзвичайно слушною, але чи можна вважати її достатньою для належності дезінформації до категорії міжнародних злочинів або міжнародних правопорушень?

З позиції прав споживачів, дезінформація – це дійсно порушення права осіб на отримання якісної, достовірної інформації з будь-якого предмету. Однак наслідки від таких дій власників або розпорядників інформації мають привести щонайменше до суттєвої шкоди, завданої або особам, або суб'єктам міжнародних відносин. Якщо розглядати економічний зміст дезінформації, то користувачі недостовірної інформації дійсно можуть понести суттєві економічні втрати (збитки, недоотриману вигоду, репутаційні втрати тощо), але при цьому така категорія шкоди належить до шкоди в сфері господарської діяльності і навряд чи може ідентифікуватися як суттєва шкода в рамках міжнародних відносин або міжнародного права.

Отже, постає питання ідентифікації як самих дій, спрямованих на дезінформацію, так і їх наслідків,

для того щоб визначити таку діяльність власника і розпорядника інформації як міжнародно-протиправну.

У цьому контексті на увагу заслуговує погляд О.О. Костенко: «Кримінально-правовий захист споживача від дезінформації щодо придбаного товару є необхідним, оскільки споживач у сучасному світі є вразливим, порівнян з виробником чи продавцем, а також є випадки, що свідчать про можливість настання смертельних наслідків внаслідок дезінформації щодо продуктів харчування та інших товарів» [4]. Така позиція дослідника підтримується нами в повному обсязі, оскільки наслідки дезінформації стосовно продуктів харчування, походження продуктів та товарів, а також щодо складу чи генної модифікації продуктів рослинного виробництва можуть завдати серйозну шкоду життю та здоров'ю особі. Враховуючи масштаби глобалізації та поширення товарних зв'язків, цілком обгрунтовано можна стверджувати, що постачання продуктів та товарів із неподанням або укриванням інформації щодо їх походження тощо може завдати шкоди великій кількості споживачів. З огляду на те, що такі споживачі матимуть різну національну приналежність, а їх права захищатимуться різними національними законодавствами, в яких може бути і не передбачена відповідальність за дезінформацію, потребує розробки єдина концепція міжнародно-правової відповідальності за дезінформацію.

Підіб'ємо підсумки дослідження інституту міжнародно-правової відповідальності за злочини пропаганди та дезінформації.

По-перше, обидва склади протиправних діянь передбачають протизаконну діяльність з інформацією. Якщо у разі пропаганди відбуваються активні дії власника чи розпорядника інформації, спрямовані на розпалення ворожнечі, підбурювання до збройного конфлікту, спонукання до расової, етнічної,

культурної тощо ворожнечі, то у разі дезінформації характер дій спрямований на укривтя, викривлення або ненадання достовірної інформації.

По-друге, пропаганда війни та дезінформація мають різні сфери прояву. Пропаганда втілюється в сфері суспільно-політичної діяльності та націлена на широкі верстви населення через їх сприйняття політичної, суспільної чи соціальної інформації, яка в той чи інший спосіб сприяє формуванню певного ворожого уявлення в групі людей, яке потім втілюється в акти агресії та насильства. Дезінформація, навпаки, проявляється переважно в економічній сфері та сфері прав споживачів і стосується захисту прав осіб на якісну інформацію, яка стосується продуктів, товарів або речей, неправильне використання або застосування яких через дезінформацію стосовно їх корисних властивостей може спричинити серйозну шкоду масовому споживачу.

По-третє, злочини пропаганди війни отримали своє міжнародно-правове визнання, а відповідальність за такі злочини містить низка міжнародних актів. Відповідальність за такі злочини передбачає участь у процесі притягнення до неї міжнародних судових інституцій. Натомість дезінформація як міжнародне протиправне діяння лише перебуває в стані концептуальної доктринальної розробки та потребує подальших наукових пошуків із метою закріплення такої відповідальності у відповідних міжнародних актах.

Таким чином, нині злочини пропаганди війни є всесвітньо визнаною протиправною поведінкою, яка тягне за собою відповідальність у разі настання тяжких наслідків у вигляді людських жертв. Своєю чергою дезінформація такого міжнародно-правового визнання та закріплення не отримала, хоча характер і потенційні наслідки таких дій здатні завдати суттєвої шкоди життю та здоров'ю масового споживача.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Валеєв Р.М. Нюрнберзькі принципи і їх вплив на розвиток сучасного міжнародного права. Московський журнал міжнародного права. 2006. № 3. С. 185–200.
2. Зелінська Н.А. Поняття «міжнародний злочин» в історико-правовому ракурсі. Актуальні проблеми держави і права. 2007. С. 270–278.
3. Ісакова Т.О. Пропаганда спрямована на розпалення національної та міжнаціональної ворожнечі: проблеми визначення та протидії. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/1756/>.
4. Костенко О.О. Щодо відповідальності за поширення суспільно небезпечної дезінформації (дискусійні питання). Альманах права. Інститут держави і права імені В.М. Корецького НАН України. 2016. № 8. URL: <http://er.nau.edu.ua:8080/handle/NAU/31344>.
5. Малишева Ю.В. Цілеспрямовані санкції та їх застосування Радою Безпеки ООН: дис. ...канд. юрид. наук:12.00.11. К.: НАН України, Ін-т держави і права імені В.М. Корецького, 2016. 234 с.
6. Міжнародне публічне право / за заг. ред. В.Ф. Антипенка. К.: НАУ, 2012. Том 2. 348 с.
7. Пекар П.В. Пропаганда війни в законодавстві про кримінальну відповідальність пострадянських країн. Наше право. 2016. № 2. С. 125–130.
8. Резолюція 110 (II) Генеральної Асамблеї ООН «Заходи, що повинні вживатися проти пропаганди та розпалювачів нової війни» від 03.11.1947 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_274
9. Сафиуллина І.П. Нюрнберзькі принципи і їх вплив на формування міжнародних уголовних судів в сучасних умовах; автореф. дис. ...канд. юрид. наук. Казань, 2003. 25 с.
10. Свинцов В.И. Заблуждение, ложь, дезинформация (соотношения понятий и терминов). Философские науки. 1982. № 1. С. 80–90.
11. Хавронюк М.І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації : дис. ...д-ра юрид. наук:12.00.08. Київ–Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2007. 552 с.